

DE BESTE BILDER PÅ FORANDRING

ET INTERVJU MED ATLE SPERRE HERMANSEN

Av Hilde Vinje

De joniske førsokratikerne Thales fra Milet, Anaximander og Anaximenes har siden Aristoteles' tid vært anerkjent som den vestlige filosofiens opphavsmenn. Likevel har vi ingen skrevne ord etter Thales, mens det fra Anaximander og Anaximenes kun er overlevert et fåtall fragmenter. Aristoteles og den doksografiske tradisjonen¹ har ikke bare mye av æren for at kjennskapen til de joniske tenkerne ikke er gått tapt, men de har med sine *testimonia* spilt en avgjørende rolle for vår forståelse av jonerens virkelighetssyn.

I doktorgradsavhandlingen *Process Ontology of the Ionian Presocratics* avviser Atle Sperre Hermansen det tradisjonelle synet på jonerne som materialister, og tegner et nytt bilde av deres ontologi. De joniske førsokratikerne, hevder Hermansen, så ikke substanser og materie som det grunnleggende trekket ved virkeligheten – men hadde forandring og bevegelse som sine kosmiske prinsipper.

Aller først vil jeg gjerne spørre hvordan man burde omtale de joniske tenkerne. I samsvar med Hermann Diels standardverk Die Fragmente der Vorsokratiker klassifiserer du dem som «førsokratikere». Men er dette egentlig et rimelig skille? Det gir jo skinn av at den antikke tenkningen først blir interessant med Sokrates.

Ja, det stemmer. Ordet «førsokratiker» er ikke dekkende. Demokrit ble for eksempel født under Sokrates' levetid og levde etter ham. En del forskere og historikere har gått over til å bare snakke om «early greek philosophy» istedenfor «presocratic philosophy». Nå kjemper jeg en hard kamp i avhandlingen min mot mange sånne etablerte ord innenfor førsokratisk filosofi, så jeg kan ikke bruke dette som unnskyldning selv: Men «førsokratisk»

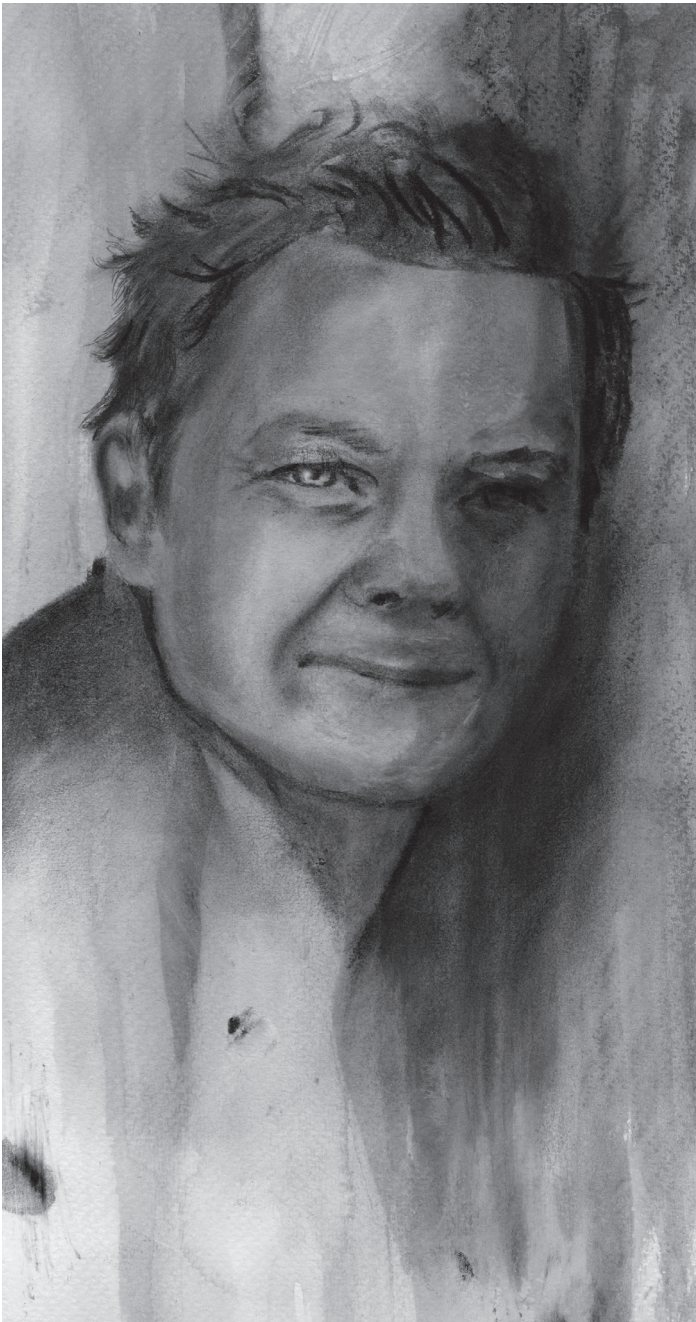
er en veletablert term og plasserer oss raskt historisk, mens «early greek» er en veldig relativ term. Når jeg snakker om «early greek» kan jo noen tenke på Platon, mens andre kanskje kan tenke på Plotin. Sier du «førsokratisk», har du plasseringen veldig klar.

Hvis vi tar utgangspunkt i den antikke betegnelsen og kaller de tidligste tenkerne for fysiologi, blir det kanskje nærliggende å si «naturtenkere» eller «naturfilosof» på norsk?

Ulempen med det er at naturfilosofi er blitt en tradisjon som vedvarer frem til i dag. Det er veldig mange flere enn førsokratikerne som er naturfilosof. Det blir også et problem med Parmenides som ikke først og fremst beskriver naturen og fysiske prosesser. Han gjør det sekundært, og det blir ikke riktig å kalle ham naturfilosof. Men mileserne kan man lett kalle *fysiologi* eller *meteorologi*, slik Aristoteles gjør.

Fragmentene etter jonerne danner et ganske begrenset kildegrunnlag. Hva mener du er selve spørsmålet som danner utgangspunktet for deres tenkning?

I avhandlingen min foreslår jeg at jonerne forsøker å komme fram til en bedre legemliggjøring av forandring. Det er *det* som driver dem. De har ikke forandningsbegrepet, *alloiōsis*, det greske ordet for kvalitativ forandring, eller noe annet ord for forandring. Jonerne forsøker over tid å lage bedre bilder: Thales begynner med vann, så blir det luft med Anaximenes og ild med Heraklit. Til slutt har vi Parmenides' doble *arkhai*: Natt og dag, eller lys og mørke. Dette er lite substansielle og veldig pro-

sessuelle størrelser. Natten og dagen er jo perioder av tid. Det jonerne forsøker å gjøre, er å finne de beste bilder på forandring, som dermed også tjener som en slags enkel analyse av hvilke prinsipper verden styres etter. De ser ikke på seg selv verken som naturfilosof eller filosofer. De var jo bare vismenn som prøvde å finne ut av en masse forskjellige ting – astronomi, matematikk, politikk, medisin og så videre. Deriblant en del spørsmål som Aristoteles senere har sagt er filosofi. Heraklit later til å ha hatt et virkelig prosjekt og et budskap til verden. Men de tidligere tror jeg bare løste forskjellige vitenskapelige problemer etter hvert som de dukket opp.

Arkḗ er et begrep du tar opp til diskusjon, og som kan oversettes på ulike måter: som «begynnelse», som «element» eller «prinsipp», og som «regjering». Hvordan burde arkḗ forstås hos jonerne?

For jonerne hadde ordet både en politisk og en kronologisk dimensjon. I kronologisk betydning som «den første», og i politisk betydning som «leder, førstemann». Spørsmålet er hva de legger i det, og her blir jeg jo litt dristig. Jeg synes det er veldig påfallende at alle deres *arkhai* (flertallsform, red. anm.) er så ekstremt flyktige og transformerende, og veldig lite substansielle. Slik som ild og luft – jeg kan bare ikke få meg til å tro at de så på det som en murstein, som en byggestein i en verdenskonstruksjon. De må ha en annen funksjon. Det er fristende å bruke Aristoteles' eget begrep om den første bevegelse, men sånn tenkte de nok ikke. Men det er noe lignende her. Det er en første og største bevegelses-funksjon.

Som du påpeker i avhandlingen, bruker Aristoteles arkḗ i betydningen «det første prinsipp» eller «det første element». Arkḗ er altså et mye bredere begrep i jonisk tenkning?

Ja. Jeg skriver ikke «syntese» i avhandlingen, men vi trenger en syntese for å kunne rekonstruere deres virkelighetssyn. Vi må sette sammen igjen det som ble delt opp i analysen av dette. Desto mer Aristoteles og Theofrast – Aristoteles' elev og etterfølger som overhode for hans filosofiskole Lykeion – analyserte jonerne, jo mer snevret de inn viktige begreper og ga dem en hardere avgrensning. Nå går vi motsatt vei, og må hele tiden utvide og sette sammen. Med begrepet «vann» kan Thales ha ment å snakke om kreftene i vann og bevegelsen i dets flyktighet. Så jeg foreslår at joniske *arkhai* delvis er ment å være legemliggjøringer av forandring. De hadde jo ikke noen abstrakte begreper i det hele tatt. Hvis de skulle snakke om noe generelt, så tror jeg måten de måtte gjøre det på, var å bruke en konkret ting og et konkret bilde, en slags *pars pro toto*.

I avhandlingen din argumenterer du mot tolkningen av de joniske tenkerne som materielle monister. Hva er materiell monisme? Hvilke betingelser hviler den materialistiske tolkningen på?

Materiell monisme er Aristoteles' utlegning av de første filosofenes ontologi. Materiell monisme er,

ifølge Aristoteles, en oppfatning om at det bare finnes én substans i verden, én type materie, og at alle de forskjeller vi oppfatter med sansene kommer av attributive forandringer i denne materien, altså forandringer i dens karakteristika. Dermed fremstilles mileserne som ekstreme materielle reduksjonister. Videre sier Aristoteles at de materielle monistene ikke trodde på tilblivelse og ødeleggelse, og at denne ontologien dermed skulle forklare hvorfor ingenting ble til eller gikk til grunne. Dermed hvilte materiell monisme-tolkningen først og fremst på distinksjonen mellom substans og attributt. Problemet med det er at denne distinksjonen innføres av Aristoteles selv, i hans antatt første verk *Kategoriene*. Vi har klare historiske kilder på at førosokratikerne ikke skilte mellom for eksempel jord, vann, «det varme» og «det kalde»; for dem ville det være utenkelig å hevde at vann ikke er vått, for eksempel. Materiell monisme hvilte altså på denne begrepsdistinksjonen (mellom substans og attributt, red.anm.), som vi ikke en gang finner hos Platon. Platon jobber med spørsmål knyttet til generelle egenskaper og individuelle eksistenser, men kommer ikke fram til det svaret Aristoteles gjør, og han har heller ikke skillet på samme måte. Dette er det største terminologiske fundamentet, og allerede i 1906 viste W.A. Heidel at Aristoteles forutsetter dette skillet i jonerne tekning. Dernest er det også svært problematisk å hevde at jonerne ikke trodde på tilblivelse og ødeleggelse. Delvis fordi fragmentene etter dem er fulle av ord som «fødsel» og «død» brukt i kosmologisk sammenheng, delvis fordi, dersom det var tilfelle, ville Parmenides' kritikk av deres virkelighetssyn være fullstendig overflødig. Problemerk Parmenides peker på med sin analyse ville allerede være løst. Jeg mener det er blitt en selvbekreftende tradisjon å lese førosokratikerne materialistisk. Hver gang de grammatisk substansiverer et eller annet, for eksempel «det uendelige» eller «det varme» og «det kalde», så ser man det som materie – «den varme og den kalde materien» eller «den uendelige materien». Men det er det ikke belegg for i de fragmentene vi har. Det vi kan utlede av deres virkelighetssyn, mener jeg, er mye mer ontologisk åpent.

Så når Thales snakker om vann, Anaximander om det uendelige (apeiron) og Anaximenes om luft, og dette ikke er et materielt substrat – hvordan skal man da forstå disse begrepene?

Her fremlegger jeg en todelt hypotese: Først å strippe vekk materialismen og deretter prøve å bygge opp noe annet. Det er mange forskere som snakker

om *dynameis*, altså krefter, som de grunnleggende entitetene i tidlig gresk filosofi. Liksom «det varme og det kalde», er de grunnleggende entitetene krefter og ikke klumper av livløst stoff. Disse kreftene er jonerne primære entiteter. Jeg mener det er tydelig at de inngår i transformasjonsprosesser hele tiden, og at det er *det* som er den røde tråden. Ryggmargen i hele deres virkelighetsbilde er transformasjon, forandring og bevegelse. Så vi kan se på det som en blanding av kraft, bevegelse og endring, og bare sekundært som faste substanser, eller som substanser i det hele tatt.

Du argumenterer for en prosessontologi. Hva legger du i dette begrepet?

Min opprinnelige idé var at fra og med Aristoteles så man forandring som supervenient på, eller på et eller annet vis avhengig av, stillstand. Alt i verden er bygd opp av faste entiteter, substanser eller atomer – ikke dermed sagt at Aristoteles var atomist! – og bevegelse og forandring forklares ut ifra disse faste gjenstandene. Dermed tenkte jeg at for de første filosofene – før Parmenides, som er et veldig viktig vannskille i filosofihistorien – er dette forholdet motsatt. Bevegelsen og forandringen er det grunnleggende, det virkeligheten består av, og så supervenerer substanser på dette; stillstand avhenger av bevegelse. Dette finner vi hos Heraklit. Han sier det så direkte han kan si noe som helst: At elva er en elv fordi den er i forandring. Han nevner også en alkoholholdig byggdrikk man måtte røre i hele tiden, ellers skilte den seg, som et kosmologisk eksempel. Han sier at byggdrikken er det den er, den finnes, fordi den beveges hele tiden. Men etter hvert innså jeg at å si at «stillstand avhenger av bevegelse», i like stor grad forutsetter en analyse av «stillstand», eller «substans», og «bevegelse» som det Aristoteles' analyse gjør. For de jøniske førosokratikerne finnes ikke denne analysen. Så de må ha sett på stillstand/ substans og bevegelse som likelydende. Forandring er en like fundamental og uadskillelig del av virkeligheten som det substanser er. Dette er i alle fall en god del av det jeg mener med prosessontologien. Alt er i konstant forandring. Selv steiner er alltid i en transformasjonssyklus. Dette tok jonerne helt

Hver gang de grammatisk substansiverer et eller annet, for eksempel «det uendelige» eller «det varme» og «det kalde», så ser man det som materie – «den varme og den kalde materien» eller «den uendelige materien».

for gitt, at vann blir til stein og stein blir til ild og ild blir til vann. Det var ikke noe de lurte på, det var sånn det var.

Hvis jonerne ikke eksplisitt sier at forandring og prosess er det vesentlige trekket ved virkeligheten, forblir ikke prosessontologien kun én mulig tolkning blant flere?

Det er en aristotelisk oppfinnelse at jonerne var veldig opptatt av substrat og kun av det som ikke forandrer seg i forandringen.

Jo, det er klart. I avhandlingen ser jeg på alle de joniske tenkerne for å finne en overskridende og sammenbindende idé. Prosess og forandring er gjennomgående temaer. Det er en aristotelisk oppfinnelse at jonerne var veldig opptatt av substrat og kun av det som ikke forandrer seg i forandringen. Så ja, det er én mulig tolkning blant flere. Jeg forsøker å belegge dette og vise i tekstene deres hvilken terminologi og hvilken analyse de hadde tilgjengelig. Men det er klart, det er alltid en fare for at man blir spekulativ når man holder på med veldig gamle ting som ikke er godt belagt i kildene. Forsokratikernes filosofi må rekonstrueres for å forstås, for i det hele tatt å fremstå koherent. Det vil alltid være et spørsmål om man har gått for langt i rekonstruksjonen.

Ankepunktet ditt er at Aristoteles og doksografene bruker begreper jonerne selv ikke hadde, og dermed skaper et feilaktig bilde av deres virkelighetssyn. Samtidig bruker du terminologi hentet fra analytisk filosofi for å rekonstruere jonerne ontologi. Blir ikke også dette en anakronisme?

Ordet «prosess» er også en anakronisme. Men jeg håper jo at jeg ikke projiserer det over på dem på den samme måten som jeg oppfatter at Aristoteles og Theofrast gjør. Å snakke om ontologi og prosess er deler av en filosofisk-vitenskapelig terminologi vi bruker for å forstå tidligere tenkere, uten at det dermed blir påstått at det var *dette* de forsøkte å si eller denne analysen de forutsatte for sin tenkning. For det er det Aristoteles hevder, han sier at de tidlige filosofene forsøkte å formulere *hylē*-begrepet, altså den materielle årsak, og dermed tolker han all deres filosofi i forhold til dette angivelige målet. Jeg påstår *ikke* at de prøver å komme fram til vårt prosessbegrep, langt derifra. Det er en praktisk måte for oss å kategorisere tenkningen deres på, uten at det er ment normgivende her.

Thales sier at «alt er fylt av guder». Det virker som man utelater enkelte aspekter ved jonerne kosmologi når man ser deres kosmiske prinsipper kun som en livløs materie. Hvis du argumenterer for en prosessontologi, bringer du samtidig noe mer inn i deres verdensbilde?

Nettopp! Det er jo det tilhengerne av materiell monisme gjør. Med en materialistisk fortolkning vet de ikke helt hvordan de skal behandle at Thales sier at alle ting er fylt av guder, og at både Anaximenes og Anaximander sier at *arkhē* er guddommelig og «uten død». Når Anaximander sier at *apeiron* styrer alt, er dette et utsagn materialistene ikke vet hvordan de skal behandle. Nå er ikke jeg førstemann til å vektlegge dette aspektet, men min hypotese er en måte å få alt til å føyes sammen igjen. I den ontologien jeg foreslår, er det ikke noen konflikt mellom guder eller guddommelige egenskaper på den ene siden, og substanser og fysiske prosesser på den andre siden. Kraftene er de gamle gudene i ny form; jonerne har gitt dem en mer nøytral term og fjernet det narrative aspektet fra sine verdensforklaringer. I stedet for å kalle kraftene som styrer verden for Zevs eller Athene, så heter de nå *apeiron* eller ild.

NOTER

¹ *Doksografi* er en moderne term og tilskrives (historie)skrivere som i antikken sammenfattet læresetningene til tidligere filosofer og vitenskapsmenn. Til disse regnes bl.a. Theofrast, Aëtios, Hippolytos, Diogenes Laërtius, Plutark, Sextus Empiricus, Clemens fra Alexandria, Johannes Stobaios og Simplicios.

LITTERATUR

Heidel, W.A. 1906, «Qualitative Change in Pre-Socratic Philosophy», Archiv fuer Geschichte der Philosophie 19: 333–379, gjenopptrykt som: Heidel, W.A. 1903, «Qualitative Change in Pre-Socratic Philosophy», i *The Pre-Socratics: a collection of critical essays*, Mouleratos, A.P.D. (red.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Hermansen, A.S. 2012, *Process Ontology of the Ionian Presocratics*, Universitetet i Oslo, Oslo.